

Η ΔΙΑΘΕΣΗ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΤΩΝ ΝΕΩΝ. ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ “ΔΡΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΩΝ”

Στράτος Γεωργούλας

Δρ. Κοινωνιολόγος - Εγκληματολόγος

Η ενσωμάτωση και η συμμετοχή των νέων στη σύγχρονη μεταβιομηχανική κοινωνία, έχει απασχολήσει αρκετούς ερευνητές τόσο στο διεθνές επιστημονικό πεδίο, όσο και στην Ελλάδα, όπως καταγράφεται στην αντίστοιχη βιβλιογραφία. Οι ερευνητικοί τομείς προσδιορίζονται στις σχέσεις νεολαίας - εργασίας και ποιότητας ζωής, με ιδιαίτερη αναφορά στον κοινωνικό αποκλεισμό και την περιθωριακή θέση νέων στις σύγχρονες κοινωνίες, ενώ δίνεται έμφαση στις κοινωνικές πολιτικές μέσα από τις οποίες θα προαχθεί η συμμετοχή και θα ενσωματωθεί “ομαλά” ο νέος. Στην ουσία η ερευνητική προσέγγιση, ειδικά στην ελληνική βιβλιογραφία, αφορά στην καταγραφή και την αναζήτηση λύσεων για να μην διαταραχθεί η ομοιομορφία και η “κοινωνική ειρήνη”, χωρίς όμως να υπάρχει ένα συστηματικό θεωρητικό μοντέλο με το οποίο θα ερευνηθούν τα αίτια, όχι από την πλευρά ενός “στεύρου” περάσματος στην πράξη, αλλά από την κοινωνική αντίδραση, η οποία άλλωστε είναι και ο μηχανισμός που θα οριοθετήσει, τυποποιήσει και ενδεχομένως σιγματίσει τους τρόπους διάθεσης του ελεύθερου χρόνου των νέων σήμερα.

Η ερευνητική μας προσέγγιση θα προσπαθήσει με το παρόν κείμενο, να αποτελέσει μια πρώτη προσπάθεια αποτύπωσης του συγκεκριμένου θεωρητικού παραδείγματος “δράσεων και αντιδράσεων”, συνδέοντας την κοινωνική αντίδραση στους τρόπους διάθεσης του ελεύθερου χρόνου με οριοθέτηση της “παρεκκλίνοσας συμπεριφοράς ενός νέου”.

Πρώτα όμως θα πρέπει να ακολουθήσουμε εξελικτικά, αλλά και κριτικά θεωρητικά ή εμπειρικά μοντέλα αιτιολογικών συσχετίσεων που έχουν χρησιμοποιηθεί.

A. Ορισμοί - ταξινομήσεις. Οι πρώτες προσεγγίσεις και η κριτική τους

Ο ελεύθερος χρόνος (leisure time), ορίζεται στην κοινωνιολογική θεωρία, ως “ο χρόνος που δεν διατίθεται σε υποχρεωτικές δραστηριότητες του ατόμου (βιοτικές, εργασία κ.λπ.), αλλά αφήνεται στην ελεύθερη διάθεσή του, σύμφωνα με τις ιδιαίτερες επιθυμίες του”¹.

Ο Βέμπλεν, ήταν από τους πρώτους κοινωνικούς επιστήμονες, που έναν αιώνα πριν κατανόησε τη δυναμική του ελεύθερου χρόνου, και την κοινωνική του αξιολόγηση και χρησιμότητα.

Στο βιβλίο του “The theory of the Leisure Class” - 1899², καταγράφει τη συσχέτιση μη παραγωγικής χρή-

1. Δ.Γ. Τσαούσης, Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας, Gutenberg, Αθήνα 1989 σελ. 281.

2. Σε ελληνική μετάφραση του Γ. Νταλιάνη, “Η θεωρία της αργόσχολης τάξης”, Αθήνα, Κάλβος, 1982.

σης του χρόνου (σχόλη) και ειδικά των τρόπων διάθεσής του (εμφανή σχόλη, επιδεικτική κατανάλωση), με το γόπτρο, το οποίο αποτελεί και το ουσιαστικότερο στοιχείο κοινωνικής ιεράρχησης.

Η κατανάλωση και η εμφανής σχόλη (συμμετοχή σε οργανώσεις “σταυροφόρων της ηθικής”, προβολή ενδείξεων μιας σχόλης που προϋπήρχε μέσα από την μόρφωση και την επίδειξη καλών τρόπων συμπεριφοράς) γίνεται ένα σημαντικό στοιχείο του επιπέδου ζωής, το οποίο με την πορεία της εξέλιξης της εκβιομηχάνισης της κοινωνίας, “διαπερνά” την ταξική στρωμάτωση και γίνεται “κοινωνικό δικαίωμα για όλους”^{3,4}.

Στη μαρξιστική θεώρηση, ο ελεύθερος χρόνος αποτελεί κοινωνική διεκδίκηση και κοινωνική κατάκτηση, αποκτά μεγάλη κοινωνική βαρύτητα για το σύνολο των εργατών, και αυτό λόγω της αλλοτριωμένης φύσης της εργασίας. “Ο εργάτης βρίσκει τον εαυτό του μόνο έξω από την εργασία του... ενώ την ώρα της εργασίας του αισθάνεται έξω από τον εαυτό του”⁵.

Από τη στιγμή που η εργασία έχει αποκοπεί από το παραγωγικό της αποτέλεσμα, από τη στιγμή που το προϊόν έχει αποκοπεί από τον παραγωγό, η εργασία έχει αποκοπεί από τη ζωή του ατόμου. Τότε “ως ζωή αναγνωρίζεται ο χώρος και ο χρόνος εκτός εργασίας... ενώ εργασία αναγνωρίζεται ως μια αυτοτελής αλλά αναγκαία και επαχθής δραστηριότητα για εξασφάλιση των μέσων για ικανοποίηση αναγκών που αποτελούν το “περιεχόμενο της ζωής”⁶.

“Κάθε μέρα οι άνθρωποι πουλούν μικρά κομμάτια του εαυτού τους για να προσπαθήσουν να τα ξαναγοράσουν κάθε βράδυ και Σαββατοκύριακο με το νόμισμα της διασκέδασης”⁷.

3. Σε μελέτη του Σέρζ Μαλέ στη Γαλλία διατυπώνεται το συμπέρασμα ότι “το επίπεδο ζωής και οι φιλοδοξίες της εργατικής τάξης για υλικές ανέσεις την οδήγησαν έξω από το γκέτο όπου ήταν κλεισμένη, στις αρχές της εκβιομηχάνισης. Ο εργάτης παύει να νιώθει ως εργάτης όταν φύγει από το εργοστάσιο”. Δ.Γ. Τσαούσης, Η κοινωνία του ανθρώπου, Gutenberg, Αθήνα 1989 σελ. 339.
4. Το άρθρο 24 της Οικουμενικής Διακήρυξης των δικαιωμάτων του ΟΗΕ (Παρίσι 10.12.48), έχει ως εξής: “Καθένας έχει το δικαίωμα στην ανάπαυση, σε ελεύθερο χρόνο και ιδιαίτερα σε λογικό περιορισμό του χρόνου εργασίας και σε περιοδικές άδειες με πλήρεις αποδοχές”. Για περισσότερα ως προς το δικαίωμα στον ελεύθερο χρόνο δες στα “Ανθρώπινα δικαιώματα, ΟΗΕ και UNESCO, Βασικές Συμβάσεις, Έκδοση Ελληνικού Τμήματος Διεθνούς Αμνηστίας, Αθήνα 1987, σελ. 69”, “Διεθνείς συμβάσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα, Ελληνική Επιτροπή Διεθνούς Αμνηστίας, Ε.Τ.Ε., Αθήνα 1982, σελ. 28”, Ε. Ρούκουνας, Διεθνής Προστασία των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, ΙΜΔΑ, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1995, σελ. 70-επ., Ν. Αντωνόπουλος, Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Αθήνα 1981, Σ. Περράκη, Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, τ. Α', Β' έκδοση, Σάκκουλας, Αθήνα, Κομοτηνή 1998. Ειδικά για τους ανηλίκους, η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού (Ν. Υόρκη, 1989) στο άρθρο 31 και η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού (Ν. Υόρκη 1959) στο άρθρο 7δ, προβλέπουν το δικαίωμα στον ελεύθερο χρόνο. Για περισσότερα δες στα “Π. Νάσκου-Περράκη, Η Σύμβαση των Η.Ε. για τα δικαιώματα του παιδιού, Τετράδια Διεθνούς Δικαίου, Σάκκουλας, Αθήνα, Κομοτηνή, 1990, σελ. 25”, “S. Detrick/J. Doek/N. Cantwell, The UN Convention on the Rights of the Child, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, Boston, London, 1992, pg 414”, “M.R. Saulle, The Rights of the Child, Trasnational Publishers, Inc. Irvington-on-Hudson, NY 1995, pg 5.
5. Κ. Μαρξ, Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα, Αθήνα 1975, Γλάρος, σελ. 95.
6. Δ.Γ. Τσαούσης, ο.π. σελ. 587.
7. C.W. Mills, 1951, White Collar, Oxford University Press σελ. 237 και Μ. Σεραφετινίδου, Κοινωνιολογία των ΜΜΕ, Cutenberg, Αθήνα 1991 σελ. 115.

Η διάθεση όμως, του ελεύθερου χρόνου υπόκειται σε περιορισμούς που καθορίζουν οι κοινωνικοοικονομικές συγκυρίες της σύγχρονης μεταβιομηχανικής κοινωνίας. Ο χρόνος αυτός είναι κατ' ευφημισμόν ελεύθερος, γιατί οι τρόποι διάθεσής του είναι συγκεκριμένοι, ή τουλάχιστον, οι "ενδεδειγμένοι" τρόποι διάθεσής του είναι τυποποιημένοι στα πλαίσια της μαζικοποιημένης κοινωνίας.

Η χρήση του ελεύθερου χρόνου, υπόκειται σε περιορισμούς που "άλλοι" διαμορφώνουν και αν δεν τηρηθούν θα κινδυνεύσουμε να στιγματιστούμε ως "παρεκκλίνοντες".

Οι συγκεκριμένοι περιορισμοί είναι αποτέλεσμα κοινωνικών αλλαγών και "επιδράσεων" της σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας. Ένα πρώτο παράδειγμα που αποδεικνύει ότι ο "ελεύθερος χρόνος" είναι μια κατασκευή κοινωνικά και ιστορικά προσδιορισμένη, είναι το γεγονός ότι στις παραδοσιακές κοινωνίες αφορούσε χρόνο συλλογικής ψυχαγωγίας, ενώ στις βιομηχανικές κοινωνίες καταναλώνεται στα πλαίσια της οικογένειας. Όμως ταυτόχρονα, στις μεταβιομηχανικές κοινωνίες η εμπορευματοποίηση των ανθρώπινων σχέσεων, η κατάργηση των "ιδιωτικών" και απόκρυφων χώρων της ανθρώπινης προσωπικότητας και ζωής, η ομοιομορφοποίηση των μελών της σύγχρονης κοινωνίας και η εγκατάλειψη εκ μέρους τους κάθε ιδέας αλλαγής της πανίσχυρης πραγματικότητας, καθορίζουν τις συντεταγμένες, το σκηνικό μέσα στο οποίο κινείται ο σύγχρονος άνθρωπος στις "ελεύθερες ώρες του χρόνου του"⁸.

Αυτή η εμπορευματοποίηση σε συνδυασμό με τον μετασχηματισμό και την "άλωση" του θεσμού της οικογένειας από την "κοινωνία", έχει οδηγήσει στην ανάπτυξη μιας ολόκληρης βιομηχανίας διάθεσης του ελεύθερου χρόνου (τουρισμός, ψυχαγωγία κ.ά.).

Η συγκεκριμένη κοινωνική εξέλιξη, δημιούργημα της σύγχρονης μεταβιομηχανικής κοινωνίας, αλλοιώνει το χαρακτήρα του "ελεύθερου χρόνου", όπως είχε δημιουργηθεί στις αρχές του καπιταλιστικού μετασχηματισμού, με την εδραίωση του θεσμού της πυρηνικής οικογένειας. Ο συγκεκριμένος θεσμός ήταν ο θεσμός που περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο ήταν αφιερωμένος στις προσωπικές ανάγκες των μελών της, ο χώρος αναζήτησης και εξεύρεσης της προσωπικής ταυτότητας και ευτυχίας.⁹

Η οικογένεια κρατούσε την κοινωνία σε απόσταση. Όμως μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, για τις ανάγκες της καπιταλιστικής οικονομίας και τις απαιτήσεις της καταναλωτικής κοινωνίας, αναπτύσσονται διάφορες υπηρεσίες που "κοινωνικοποιούν την οικιακή εργασία"¹⁰. Η κοινωνικοποίηση των παιδιών και η διάθεση του ελεύθερου χρόνου, μετατρέπονται σε εξω-κατευθυνόμενες λειτουργίες που προκαλούν με τη σειρά τους εξωκατευθυνόμενους χαρακτήρες, υποταγμένους στο κοινωνικό περιβάλλον, ακόμα (ή μάλλον κυρίως), σχετικά με τους τρόπους διάθεσης του ελεύθερου χρόνου.¹¹

8. Μ. Σεραφετινίδου ο.π. σελ. 116.

9. Βλέπε Ε. Ζαρέτσκι, Καπιταλισμός, Οικογένεια και Προσωπική Ζωή, Αθήνα 1979, Στοχαστής.

10. Μ. Σεραφετινίδου ο.π. σελ. 93.

11. Στο D. Riesman, *The Lonely Crowd*, Yale University Press 1961, έχει καταγραφεί μια έρευνα του 1947 στο Σικάγο που διενήργησε ο ίδιος ο Ρίσμαν σχετικά με τον ελεύθερο χρόνο των νέων. Όπως σημειώνει, αυτό που του έκανε εντύπωση ήταν το άγχος που είχαν, αν τα γούστα ή τα ενδιαφέροντά τους ήταν τα σωστά.

B. Η έννοια του ελεύθερου χρόνου των νέων σήμερα. Ένα θεωρητικό μοντέλο για τη “δράση” και η σημασία της “αντίδρασης”

Οι κοινωνικές εξελίξεις στα πλαίσια της σύγχρονης μεταβιομηχανικής κοινωνίας, είναι ραγδαίες και δύσκολα μπορούν να αποτυπωθούν στα πλαίσια των υπάρχοντων θεωρητικών μοντέλων σκέψης.

Οι αλλαγές στην εργασία – τη βάση του καπιταλιστικού συστήματος – αλλά και η ένταξη σε μια νέα εποχή που εκπροσωπεί η “κοινωνία της πληροφορίας”, αλλάζει πλήρως τη μορφή δράσης και τους τύπους σκέψης όπως έχουν καταγραφεί στο προηγούμενο κεφάλαιο και αφορούν ειδικά στη διάθεση του ελεύθερου χρόνου σε συσχέτιση με μια κοινωνικά δυναμική κατηγορία, όπως είναι οι νέοι, σήμερα. Ο μετασχηματισμός της κάθετης ταξικής στρωμάτωσης που συνεχίζει να ισχύει, αλλά και ο εμπλουτισμός της με νέα δεδομένα οριζόντιων στρωματώσεων, που προέρχονται από διαχωρισμούς που αφορούν κυρίως τον “χώρο” και τον “πολιτισμό”, όπως συνάγονται μέσα από τη σύγκρουση του τοπικού με το παγκόσμιο, σε σχέση με ορατές αλλαγές στο κοινωνικο-οικονομικό πεδίο μιας και μόνης περιοχής, δημιουργούν αυτό που ο A. Toffler, ονόμασε “Σοκ του Μέλλοντος”. Και αποτελεί πραγματικά ένα “σοκ” γιατί οι κοινωνικές εξελίξεις δεν λαμβάνουν τη μορφή νόμων ή τύπων με απόλυτη ισχύ, αλλά σχετικοποιούνται μέσα ακόμη και στην ίδια κοινότητα, ενώ ταυτόχρονα δημιουργείται ένα “παγκόσμιο δίκτυο ελέγχου και αλληλοδιαμόρφωσης της παραγωγής και του πολιτισμού”¹².

Παράγωγο αυτών των εξελίξεων αποτελεί και ο μετασχηματισμός της εννοιολογικής οριοθέτησης και κοινωνικής βαρύτητας της διάθεσης του ελεύθερου χρόνου των νέων. Ορισμένες από αυτές τις αλλαγές που δομούν ένα νέο θεωρητικό μοντέλο, πέρα και πάνω από τις μονοδιάστατες αντιλήψεις της εμφανούςσχόλης, (Βέμπλεν) και του ελεύθερου χρόνου ως κοινωνικού δικαιώματος, καταγράφονται ως εξής:

α) *Ο χρονικός περιορισμός του “ελεύθερου χρόνου” - αύξηση κοινωνικής βαρύτητάς του.*

Λόγω της κατανομής επιμέρους λειτουργιών - ως αποτέλεσμα της “κοινωνικοποίησης” της οικιακής εργασίας - στον ευρύτερο αστεακό χώρο, δημιουργείται ο “νεκρός χρόνος”, ο χρόνος δηλαδή που καταναλώνεται αναγκαστικά ως χρόνος μεταβατικός, η ένταση του οποίου συναρτάται από την αύξηση αποστάσεων μεταξύ επιμέρους λειτουργιών ως συνέπεια της εξάπλωσης της πόλης και επίσης από την κυκλοφοριακή συμφόρηση. Η αύξηση του “νεκρού χρόνου”, συνεπάγεται μείωση του ελεύθερου χρόνου, που μετατρέπεται σ’ ένα κοινωνικό αγαθό σε ανεπάρκεια, ειδικά στη σύγχρονη μεγαλούπολη με τους εξαντλητικούς ρυθμούς ζωής και τα μεγάλα “νεκρά” διαστήματα μετάβασης.

Το φαινόμενο αυτό ισχύει και για τα νεαρά άτομα, τα οποία αν και εκτός παραγωγικής δραστηριότητας, εντούτοις δεν διαθέτουν πολύ ελεύθερο χρόνο λόγω του κατακερματισμού των λειτουργιών της κοινωνικοποίησης από φορείς έξω από την οικογένεια και της αύξησης του χρόνου μετάβασης, λόγω μεγάλων αποστάσεων. Ένα κοινωνικό αγαθό όμως που μέσα από αυτό ο σύγχρονος άνθρωπος ανακαλύπτει “τη ζωή”, λόγω της μεγάλης ζήτησης, αποκτά μεγάλη κοινωνική βαρύτητα, ειδικά στο χώρο της επικοινωνίας και των μοντέλων συμπεριφοράς.

12. Σ. Χιούρης, Μεταβιομηχανική Κοινωνία και η κοινωνία της πληροφορίας, Ελληνικά Γράμματα, 1997 σελ. 17.

Είναι ενδεικτικό ότι “είδαμε τα είδωλα της κοινωνίας μας να μην προέρχονται από το χώρο της παραγωγής, αλλά από το χώρο της ψυχαγωγίας, των σπορ, κοσμικών εκδηλώσεων, από τους “πρωταγωνιστές” του ελεύθερου χρόνου.”¹³

β) *Ο περιορισμός των “ενδεδειγμένων” τρόπων διάθεσης του ελεύθερου χρόνου. Η κυριαρχία των “δικτύων”.*

Συνέπεια της μείωσης του ελεύθερου χρόνου είναι το γεγονός ότι ο σύγχρονος άνθρωπος δεν αναζητά πια τόσο εντατικά τρόπους διάθεσης του ελεύθερου χρόνου που θα τον ικανοποιούν, αλλά δέχεται έτοιμα “προϊόντα” ψυχαγωγίας, άκριτα στην αρχή και σε ένα δεύτερο στάδιο, δικαιολογώντας τα, ως προσωπική επιλογή, ενώ στην ουσία είναι η μοναδική επιλογή. Στη βάση αυτού του επιχειρήματος εξηγούνται τα μεγάλα ποσοστά τηλεθέαςης “σαπουνόπερων” και “reality show”, αλλά και η κυριαρχία της τηλεόρασης σε βάρος άλλων μορφών ψυχαγωγίας.

Η κοινωνία όμως της πληροφορίας, έχει και μια άλλη μεγάλη συνέπεια. Στην ουσία ως αποτέλεσμα της μαζικοποίησης της κοινωνίας, αποδομούνται οι κοινωνικές σχέσεις και οι παραδοσιακοί κοινωνικοί θεσμοί, και αντικαθίστανται από “αντικειμενικούς δημόσιους θεσμούς”.¹⁴

Η κυριαρχία αυτών των θεσμών, που στην ουσία δημιουργούνται από τα παγκόσμια δίκτυα, έχει ως αποτέλεσμα την “άλωση” του ιδιωτικού από το παγκόσμιο. Ειδικά ως αποτέλεσμα των νέων τεχνολογιών και της εμφάνισης του INTERNET, στο χώρο της διάθεσης του ελεύθερου χρόνου των νέων, δημιουργήθηκε η ψευδαίσθηση της προσφοράς τεράστιων δυνατοτήτων για την προώθηση και την ενίσχυση της καλλιτεχνικής και άλλης δημιουργίας.

Τον επόμενο αιώνα, υπολογίζεται ότι θα περνάμε περισσότερο χρόνο μπροστά στην οθόνη ενός υπολογιστή, απ’ ότι μπροστά στην οθόνη της τηλεόρασης. Ταυτόχρονα όμως δεν θα μπορούν όλοι οι άνθρωποι να γίνουν ισότιμοι πολίτες του κυβερνοχώρου. Υπολογίζεται¹⁵ ότι σε 47 χώρες δεν υπάρχει καμιά τηλεφωνική γραμμή (απαραίτητη για σύνδεση με το INTERNET) για εκατό κατοίκους. Σ’ ολόκληρη την Αφρική υπάρχουν λιγότερες τηλεφωνικές γραμμές απ’ ότι στην πόλη του Τόκιο ή στο νησί του Μανχάταν στην Νέα Υόρκη. Παράλληλα σ’ αυτούς που έχουν πρόσβαση, η απόλυτη κυριαρχία των Η.Π.Α. σ’ αυτή τη τεχνολογία μπορεί να οδηγήσει σε μια κατάσταση πολιτιστικής δουλείας.

Η σημασία λοιπόν του τρόπου διάθεσης του ελεύθερου χρόνου στη σύγχρονη μεταβιομηχανική κοινωνία για τη νέα κοινωνική διαφοροποίηση, είναι μεγάλη, καθώς χωρίζει τους τρόπους ζωής, σε κυρίαρχο (μεσαία τάξη δυτικών κοινωνιών) και κοινωνικά αποκλεισμένους.

13. L. Lowenthal, Literature, Popular Culture and Society, Englewood Cliffs 1961, N. Jersey, Prentice Hall, και στο Μ. Σεραφετινίδου, ο.π. σελ. 116.

14. L. Wirth, Urbanism as a Way of life, American Journal of Sociology, 44, 1938 (July), 1-24 στο Σ. Χτούρης, ο.π. σελ. 107.

15. Ιγνάσιο Ραμονέ, Γεωπολιτική του Χάους, μτφ. Ε. Τσερεζόλε, εκδ. Πόλις, 1998 σελ. 159 - επ.

γ) *Ελεύθερος χρόνος και κοινωνικές εξελίξεις στη μεταβιομηχανική κοινωνία.*

Τα μοντέλα διάθεσης του ελεύθερου χρόνου συναρτώνται όπως είδαμε, από τη νέα κοινωνική διαφοροποίηση και ιδιαίτερα από το διαχωρισμό μεσοαστικής - δυτικής - ομοιομορφίας ως κυρίαρχο “στυλ ζωής” και κοινωνικά αποκλεισμένων, τριτοκοσμικών ή περιθωριοποιημένων τρόπων διάθεσης. Μάλιστα ως προς τον πρώτο “κυρίαρχο” τρόπο διάθεσης, διακρίνεται μια μεταστροφή σε υψηλά πρότυπα επιδεικτικής καταναλώσης και εμφανούςσχολής, σε σχέση με κοινωνικά αγαθά όπως παιδεία, υγεία, ασφάλιση και άλλα διαρκή καταναλωτικά αγαθά.

Όμως η μοντελοποίηση των τρόπων διάθεσης του ελεύθερου χρόνου στη σύγχρονη κοινωνία θα ήταν μονομερής και ελλιπής, γιατί δεν λαμβάνει υπόψη της ότι “το στυλ ζωής είναι ο τρόπος διαχείρισης της καθημερινότητας και η αισθητική που επιλέγει ένα άτομο για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής του. Το στυλ ζωής δεν παίρνει υπόψη, τόσο τις αντικειμενικές οικονομικές συνθήκες και τις κοινωνικές ομαδοποιήσεις, όσο τις υποκειμενικές στρατηγικές ένταξης του ατόμου σ’ έναν πολυδιάστατο κοινωνικό χώρο”.¹⁶

Συνέπεια τούτου, είναι το γεγονός, ότι αν και υπάρχουν πεπερασμένοι τρόποι διάθεσης του ελεύθερου χρόνου, εντούτοις, η διάθεση του ελεύθερου χρόνου, ποικίλει στη βάση της μοναδικότητας του ατόμου, αλλά κυρίως στη βάση των περιθωρίων “ομαλής” ένταξης που καθορίζεται από τα κοινωνικά δίκτυα.

Ένα παράδειγμα που αναφέρει ο Α. Toffler είναι ενδεικτικό¹⁷: “σ’ εκατομμύρια μεσοαστικά σπίτια, ένα μόνιμο δράμα παίζεται: ο γιος, ή η κόρη που πρόσφατα αποφοίτησε από το σχολείο φτάνει καθυστερημένα για το δείπνο, γκρινιάζει, απορρίπτει τις αγγελίες που ζητούνται υπάλληλοι και διακηρύσσει πως η δουλειά των “9 με 5” είναι ταπεινωτική. Κανένα ανθρώπινο πλάσμα που διαθέτει τον ελάχιστο αυτοσεβασμό δεν θα δεχόταν αυτό το καθεστώς”.

Εργασιακές εξελίξεις όπως το ελαστικό ωράριο, η αντίθεση σε κοινωνικά επιβεβλημένους προγραμματισμούς, αλλά και το γεγονός ότι οι σημερινοί νέοι των αστικών κέντρων θεωρούν την εφηβεία με την υποχρεωτική εκπαίδευση, ως οδυνηρή δοκιμασία, έχουν άμεση σχέση με το “στυλ ζωής” που επιθυμούν και προσπαθούν να έχουν σε σχέση με τον ελεύθερό τους χρόνο και το τρόπο διάθεσής του.

Είναι ενδεικτικό επίσης ότι “οι παρεκκλίνουσες υποकुουλτούρες στο Ηνωμένο Βασίλειο, αναπτύσσονται περισσότερο στο πεδίο της ανάπαυσης παρά μέσα από διομαδικές συγκρούσεις και επιθετική συμπεριφορά, όπως συμβαίνει στις Η.Π.Α. Το γεγονός αυτό δείχνει ότι οι παρεκκλίνουσες υποकुουλτούρες δεν αρνούνται τις αξίες των μεσαίων στρωμάτων, αλλά ότι τις συναρθρώνουν με τις αξίες της εργατικής τάξης”.¹⁸

Χωρίς να αρνούμαστε τη σημασία της ένταξης σε μια κοινωνική κατηγορία και πως αυτή καθορίζει τις δυνατότητες διάθεσης του ελεύθερου χρόνου¹⁹, θα πρέπει να μην περιοριστούμε μόνο σε μια μονοδιάστατη

16. Σ. Χτούρης, ο.π. σελ. 82.

17. Α. Τόφλερ. Το τρίτο κύμα, μτφ. Ε. Μπαρτζινόπουλος, Κάκτος, 1982 σελ. 294.

18. Α. Αστρινάκης, Νεανικές Υποकुουλτούρες, εκδ. Παπαζήση 1991 σελ. 36.

19. Η έννοια του ελεύθερου χρόνου είναι στενά συνδεδεμένη με την έννοια της εργασίας. Με την απαγόρευση της παιδικής εργασίας με τον ν. 1837/1989, οριοθετείται και ο χώρος ανάπτυξης του ελεύθερου χρόνου των νέων. Όμως στο άρθρο 1 παρ. 2 του ίδιου νόμου ορίζεται ρητά ότι “οι διατάξεις του νόμου αυτού δεν εφαρμόζονται στις οικογενειακού χαρακτήρα γεωργικές, δασικές, και κτηνοτροφικές εργασίες” Σ’ αυτό το χώρο (αγροτικό), ο ελεύθερος χρόνος των νέων δεν πρσπίζεται ρητά, νομοθετικά.

αιτιολογική συσχέτιση (πέρασμα στην πράξη), αλλά να δώσουμε ιδιαίτερη βαρύτητα στις “απαντήσεις” και “αντιδράσεις” κοινωνικών δικτύων, στις προσπάθειες διαφοροποίησης των νέων σήμερα, όπως εκδηλώνονται μέσα από τους τρόπους διάθεσης του ελεύθερου χρόνου. Πρώτα όμως πρέπει να οριοθετήσουμε εννοιολογικά την κατηγορία “νεολαία”, καταγράφοντας τον κοινωνικό της ρόλο στη σύγχρονη μεταβιομηχανική κοινωνία.

δ) *Οι νέοι και πως εντάσσονται στη νέα κοινωνική διαφοροποίηση.*

Στις κοινωνικές αναπαραστάσεις η έννοια “νεολαία” εμφανίζεται συχνά ως ένα είδος αρνητικής ταυτότητας περιλαμβάνοντας κυρίως συμπεριφορές που εντάσσονται σε πρακτικές διάθεσης του ελεύθερου χρόνου, πρακτικές - φορείς νέων, ποικίλων τρόπων συμπεριφοράς που δύσκολα κατανοούνται από τους ενήλικες. Σε διάφορα επιστημονικά πεδία η έννοια “νεολαία” είναι στενά συνδεδεμένη με την ιδέα μιας αυτόνομης έκφρασης σ’ όλους τους τομείς της ζωής, μια κουλτούρα της νεολαίας, η οποία τείνει να εξαλείψει τις ταξικές διακρίσεις.²⁰ Σε κάθε περίπτωση, πάντως, μιλάμε για μια πραγματική κοινωνική τάξη με συνείδηση συγκεκριμένης κοινωνικής θέσης.²¹ Όμως μια ενιαία κατηγοριοποίηση δεν λαμβάνει υπόψη της, τις μη ομοιόμορφες προτιμήσεις και αναπαραστάσεις των νέων οι οποίες εξαρτώνται από κοινωνικούς και ιδεολογικούς παράγοντες, και γενικά τις ανισότητες που υπάρχουν στο εσωτερικό της κατηγορίας “νεολαία”. Άλλωστε “η νεολαία με τη σημερινή της έννοια είναι μια κοινωνική κατηγορία που εμφανίζεται στα τέλη του 18ου και στο 19ο αιώνα και είναι αποτέλεσμα κοινωνικών διεργασιών και μεταβολών που προκύπτουν από οικονομικοπολιτικές διαδικασίες συνδεδεμένες με την είσοδο στη βιομηχανική εποχή”.²²

Οι νέοι στη νέα κοινωνική διαφοροποίηση της μεταβιομηχανικής κοινωνίας εντάσσονται ποικιλοτρόπως. Η αναζήτηση της ταυτότητάς τους είναι μια διαδικασία που αφορά το άτομο, αλλά και την κουλτούρα της κοινότητας στην οποία το άτομο ανήκει.²³ Τις τελευταίες δεκαετίες, στη διεθνή βιβλιογραφία έχουν χρησιμοποιηθεί αρκετά “πρότυπα” για να εξηγήσουν τις διαδικασίες ένταξης των νέων.²⁴

Έτσι, η νεολαία αποκτά διαφορετικά χαρακτηριστικά και τα φαινόμενα που προβάλλονται ως άξια ανάληψης διαφέρουν ανάλογα με αυτά τα θεωρητικά πλαίσια. Σε γενικές γραμμές όμως, αν θέλουμε να καταγράψουμε στην πλήρη διάσταση το φαινόμενο της διάθεσης του ελεύθερου χρόνου των νέων σήμερα, θα πρέπει να δούμε αυτή τη συμπεριφορά των νέων “κάτω από ένα επεξηγηματικό πρίσμα, δηλαδή να συνδέσουμε την εξελικτική πορεία των κοινωνιών με τις διαδικασίες κοινωνικοποίησης, όπου ο καθένας αναζη-

20. Για την αυτόνομη κουλτούρα της νεολαίας δες στο R. Bouillon - Darteville, *La generation eclatee. Loisirs et communication des adolescents*, Editions de l' Université de Bruxelles, 1984. Για την υπερταξική νεανική κουλτούρα στο E. Shils, *Mass society and its culture* (x.xp).

21. G. Mendel, *Pour de coloniser l' enfant*, 6 ed, Petite Bibliotheque Payot, Paris 1979.

22. Η. Τσελίκα, *Νεολαία και κοινωνική δυναμική*, Οδυσσέας 1991, σελ. 11. Δες και επίσης στο A. Percheron et al. *Les 10-16 ans et la politique*, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris 1978 pg 262-4 και P. Bourdieu, *La Jeunesse n' est qu' un mot*, Questions de Sociologie, εκδ. Les editions de Minuit, Paris 1984, σελ. 145 επ.

23. E. Erikson, *Identity, youth and crisis*, W.W. Norton and co. 1968, σελ. 92.

24. Για μια πολύ αξιόλογη αναφορά αυτών των προβληματικών δες στο Η. Τσελίκα, ο.π. σελ. 19-επ.

τάει το δικό του στίγμα, σ' ένα κόσμο, όπου νιώθει μέλος μιας κοινωνίας και ταυτόχρονα ένας διαφορετικός άνθρωπος".²⁵

Ειδικά για τους σύγχρονους νέους της κοινωνίας της πληροφορίας, δεν αρκεί μια απλή καταγραφή των κυρίαρχων τρόπων διάθεσης του ελεύθερου χρόνου (π.χ. INTERNET) και μια ανάλυση του τι αντιπροσωπεύει και τι πρεσβεύει αυτό το "στυλ ζωής". Αναγκαίο είναι να αποτυπωθεί ένα επεξηγηματικό μοντέλο, που θα συνδέει το σύγχρονο νέο με τις κοινωνικές εξελίξεις ειδικά στο χώρο του μετασχηματισμού της διασπρόματωσης και της σύνδεσης του τοπικού με το παγκόσμιο, αλλά και των "αντιδράσεων" των τοπικών και παγκόσμιων κοινωνικών δικτύων στις προσπάθειες εκδήλωσης της μοναδικότητάς του.

ε) Ο ρόλος της "αντίδρασης" στη διάθεση του ελεύθερου χρόνου των νέων.

Η διαντίδραση του νεαρού ατόμου με τον κοινωνικό του περίγυρο γίνεται μέσα από επίπεδα ερμηνείας της άμεσης πρακτικής του.²⁶ Αυτό γίνεται είτε συνειδητά, είτε ασυνείδητα. Άλλωστε "ανάμεσα στο πραγματικό αντικείμενο και την εικόνα που παρεμβάλλεται η έννοια του αντιληπτικού μοντέλου, ενός εσωτερικού δηλαδή συστήματος σημασιών, που δημιουργείται από τις αλληλεπιδράσεις βιολογικών, ψυχολογικών, κοινωνικών και πολιτισμικών παραγόντων, μέσα από το οποίο ο άνθρωπος κατανοεί τη πραγματικότητα και αναγνωρίζει τις εικονιστικές μεταγραφές της".²⁷

Στη βάση της εσωτερικής αυτής λειτουργίας εξηγείται σ' ένα βαθμό η υποτονική αυτονόμηση της νεολαίας και η σταθερή αναπαραγωγή τυπικών παραδοσιακών μορφών κοινωνικής έκφρασης.

Τι συμβαίνει όμως όταν ο νέος σπάσει τα δεσμά του αυτοελέγχου και η επιθυμία αυτονόμησης στον τρόπο διάθεσης του ελεύθερου χρόνου καταστεί ισχυρή; Τότε "το δημιουργικό δυναμικό της εφηβείας δύσκολα ορθώνεται, καταναλίσκείται και νύγεται στην αναζήτηση δρόμων ζωής μέσα στο λαβύρινθο οικογενειακών και κρατικών αυταρχικών πλεγμάτων... η τάση χειραφέτησης και αυτονόμησης που εκφράζεται στην εφηβεία μέσα από τις φαντασιώσεις μεγαλείου και παντοδυναμίας, δύσκολα ολοκληρώνεται".²⁸

Κοινωνικά δίκτυα είτε παλιά, είτε νέα σιγματίζουν "μη αρεστούς" τρόπους διάθεσης του ελεύθερου χρόνου των νέων, ως περιθωριακούς, αναζητώντας την ένταξη στη νέα τάξη πραγμάτων ή αλλιώς τον κοινωνικό αποκλεισμό. Ο ρόλος της "αντίδρασης" είναι δημιουργικός και όχι απλά απαντητικός, γιατί τυποποιεί, κατανέμει και διαχωρίζει σε κοινωνικές ομαδοποιήσεις, τη σύγχρονη νεολαία, ανάλογα με το πως διαθέτει τον ελεύθερό της χρόνο, όπως άλλωστε κάνει ανάλογα και με άλλα κοινωνικά χαρακτηριστικά. Η

25. Γ. Πανούσης, Παραβάτες και Παραβιάζοντες, ΝΕΑ, 30/8/94 σελ. 6.

26. Ένα τέτοιο επίπεδο αποτελούν και τα δίκτυα (Σ.Χιούρης, ο.π. σελ. 251, "ο εξορθολισμός των κοσμοειδώνων μετασχηματίζει, μέσα από τις επικοινωνιακές σχέσεις διαφόρων τύπων, τα μυθικά πρόσωπα και τις θεϊκές μορφές σε Ιδέες και Έννοιες. Οι ίδιες οι ιδέες και οι έννοιες μετατρέπονται με τη σειρά τους σε σύμβολα και ιδεότυπους της πρακτικής προς τους οποίους προσανατολίζεται η καθημερινή πρακτική").

27. Κ. Ναυρίδης, Ένας μοντέρνος τρόπος ύπνου ή η από -δραση του εμπορεύματος, στο Α-Φ. Λαζόπουλος (επιμ.), Η δυναμική των σημείων: Πεδία και μέθοδοι μιας κοινωνιοσημειωτικής, Θεσ/νίκη, Παρατηρητής 1985, σελ. 193.

28. Η. Τσελίκια ο.π. σελ. 115, 116.

σημασία ερευνών που “ρίχνουν φως” στις διαδικασίες περιθωριοποίησης και κοινωνικού αποκλεισμού με ιδιαίτερη έμφαση στις διαδικασίες δευτερογενούς παρέκκλισης,²⁹ είναι μεγάλη για την ανάλυση του θέματος της διάθεσης του ελεύθερου χρόνου των νέων σήμερα. Ο ρόλος στερεοτύπων όπως “ανωριμότητα”, “ανηθικότητα”, η ένταξη σε νεανικές υποκουλτούρες, οι στάσεις απέναντι σε πρότυπα συμπεριφοράς και μορφές επικοινωνίας, η αναδόμηση κοινωνικών αναπαραστάσεων για αυτό το νέο, αλλά και η καταγραφή των στάσεων της “κοινωνικής αντίδρασης” για μορφές διάθεσης του ελεύθερου χρόνου, είναι στοιχειώδη εργαλεία στο σχεδιασμό ερευνητικών προσπαθειών για την επεξήγηση της συσχέτισης νεολαίας - ελεύθερος χρόνος.

Γ. Ερευνητικές προσεγγίσεις της διάθεσης του ελεύθερου χρόνου των νέων

Το ενδιαφέρον για τη νέα γενιά τις δυο τελευταίες δεκαετίες και ιδιαίτερα μετά τη δημιουργία της (σημερινής) Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, εκδηλώθηκε με πληθώρα ερευνητικών προσπαθειών, συσσώρευση πληροφοριών και δημοσιογραφικές έρευνες³⁰, χωρίς όμως να υπάρχει μια συστηματική διατύπωση θεωρητικών υποθέσεων που να συνδέονται με ένα μεθοδολογικό πλαίσιο.

Το συμπέρασμα αυτό αφορά και την πιο “ογκώδη” εμπειρική έρευνα που έγινε στον ελληνικό χώρο από ερευνητική ομάδα του ΕΚΚΕ (Ο. Γαρδίκη, Α. Μουρίκη, Γ. Μυριζάκης, Θ. Παραδέλλης, Α. Τεπέρογλου), με τίτλο “Νέοι: Διάθεση χρόνου - Διαπροσωπικές σχέσεις”.³¹

Είχε προηγηθεί από την ίδια ομάδα μια δημοσίευση το 1985 για τη διάθεση χρόνου νέων 15-24 ετών στην Αθήνα-Πειραιά,³² ενώ πολύ πρόσφατα το 1997 ο Γ. Μυριζάκης, επανήλθε με μια νέα αξιολόγηση στα ίδια στοιχεία της έρευνας πριν από μια δεκαετία.³³ Στη συγκεκριμένη μελέτη ο ερευνητής βέβαια συνάγει ένα σημαντικό συμπέρασμα ότι, “όσο αυξάνει ο βαθμός αστικότητας κάθε περιοχής, τόσο και τα ποσοστά των αθλουμένων και εκείνων των νέων που παρακολουθούν ποδόσφαιρο μειώνονται, ενώ το αντίθετο συμβαίνει με όλα τα άλλα αθλήματα, εκτός της γυμναστικής”,³⁴ συμπέρασμα το οποίο όμως δεν συστηματοποιεί και ούτε αναλύει διεξοδικότερα. Τα υπόλοιπα στοιχεία της κοινής αυτής έρευνας αφορούν περιγραφές χωρίς ιδιαίτερη ανάλυση ή σχολιασμό, συνοδευόμενος από πίνακες. Θα πρέπει επίσης να σημειώσουμε ότι

29. Για μια πιο αναλυτική παρουσίαση αυτών των θεωριών δες στο Στρ. Γεωργούλα, Η κοινωνική αναπαραστάση και αντιμετώπιση του “προπαράβατικού” ανηλικού στην Ελλάδα, διδ. διατριβή, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο 1998 σελ. 39-επ.

30. Ενδεικτικά αναφέρουμε “Οι “αντι-γιάπιδες” αρνούνται τα περισπούδαστα”, ΤΑ ΝΕΑ, Δευτέρα 30 Οκτωβρίου 1995, σελ. 16-17, “ΠΟΛΙΤΙΚΗ: Το ενδιαφέρον πνίγεται στη δυσπιστία” Ελευθεροτυπία Δευτέρα 30 Μαρτίου 1998 σελ. 37-44, “ΟΙ ΝΕΑΝΙΚΕΣ ΣΥΝΟΜΟΤΑΞΙΕΣ: οι φυλές των “χιπ-χοπάδων” και των “ντεθιάρηδων”, ΤΟ ΒΗΜΑ, Κυριακή 28 Ιουνίου 1998 σελ. Γ12-13, “Τι θέλει η νέα γενιά της Γηραιάς Ηπείρου” Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Τετάρτη 6 - Πέμπτη 7 Ιανουαρίου 1999, σελ. 8.

31. Δημοσιευμένη σε δύο μέρη, το Α' μέρος το 1998 και το Β' μέρος 1987.

32. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τ.57: 1985, σελ. 85-114.

33. Γ. Μυριζάκης, Ελεύθερος χρόνος των νέων, Ψυχαγωγικές και αθλητικές δραστηριότητες, ΕΚΚΕ Αθήνα 1997.

34. Ο.π. σελ. 116

ο Γ. Μυριζάκης προσπαθεί να ασχοληθεί και με τις στάσεις και “αντιδράσεις” στη διάθεση του ελεύθερου χρόνου από πλευράς οικογενειακών δικτύων.

Τα συμπεράσματα όμως που συνάγει δεν στηρίζονται επιστημονικά γιατί οι αντιλήψεις των γονέων σχετικά με τη διασκέδαση των νέων, έχουν καταγραφεί έμμεσα μέσα από τις αντιδράσεις των νέων. Σε γενικές γραμμές, η συγκεκριμένη εργασία “κινδυνεύει να χαρακτηριστεί ως βασισμένη στο τυχαίο εφόσον λείπουν από την έρευνα τόσο μεθοδολογικοί προβληματισμοί όσο και μια στοιχειώδης θεωρητική βάση, μια βάση δηλαδή μέσα από την οποία ορίζεται το πρόβλημα προς εξέταση, καθορίζεται το γενικό πλαίσιο που θα προσανατολίσει την έρευνα, αναλύονται οι έννοιες και εξηγείται η κοινωνική διαδικασία... Μια ανάλυση που θεωρεί τη νεολαία ενιαία κοινωνική ομάδα και δεν σχετικοποιεί το ηλικιακό κριτήριο, ούτε παίρνει υπόψη τον ταξικό/διαστρωματικό παράγοντα, τη διαφορετική δηλαδή κατανομή κοινωνικών ευκαιριών και την ύπαρξη διαφορετικών τρόπων ζωής, δεν συλλαμβάνει την κοινωνική πραγματικότητα”.³⁵ Το συγκεκριμένο κριτήριο είναι πολύ σημαντικό, εφόσον νεώτερες έρευνες αποδεικνύουν τη διαφορετική κατανομή διάθεσης ελεύθερου χρόνου στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα σε δική μας έρευνα,³⁶ μια ποιοτική έρευνα μέσω συνεντεύξεων σε παιδιά 5-15 ετών που εργάζονται “στην οικονομία του δρόμου” στην Αθήνα συνάγονται τα εξής: Η εργασία που καταναλώνεται είναι 10 ώρες περίπου ημερησίως. Ο ελεύθερος χρόνος τους φαίνεται να αποτελεί μέρος της μεταφοράς τους από τη μια εργασία στην άλλη ή από την μια εργασιακή περιοχή σε μία άλλη (νεκρός χρόνος).

Τα περισσότερα παιδιά δεν έχουν δυνατότητα ενασχόλησης με ατομικά ή συλλογικά παιχνίδια, είναι μηδαμινή η επαφή τους με αναγνώσματα, έχουν δυσκολία ανάγνωσης κειμένων στην ελληνική γλώσσα, ενώ έχουν και μηδαμινό χρόνο ξεκούρασης γιατί κοιμούνται μετά τα μεσάνυχτα και ξυπνούν νωρίς το πρωί.

Το συμπέρασμα της διαφορετικής κατανομής στη διάθεση του ελεύθερου χρόνου, ανάλογα με τη κοινωνική κατηγορία που εντάσσεται ο νέος, ενισχύεται και από τα αποτελέσματα μιας έρευνας που διενήργησε η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος σε σχέση με τον μέσο όρο μηνιαίων αγορών και απολαβών σε είδος των νοικοκυριών, για τα έτη 1993-94.³⁷

Σύμφωνα με αυτά, συνάγονται οι εξής πίνακες σε ποσοστά για την κατηγορία “Εκπαίδευση, μόρφωση, αναψυχή”.

1) Κατά μέγεθος νοικοκυριού

3μελής οικογένειες	4μελής οικογένειες	5μελής οικογένειες	6μελής και άνω
6,64%	9,27%	9,97%	6,53%

35. Η. Τσελίκα, ο.π. σελ. 64

36. Ι. Ψημμένος, Σ. Γεωργούλας, Παιδική εργασία στην Αθήνα, Στοιχεία μιας έρευνας, Ανακοίνωση στο διεθνές επιστημονικό που διοργάνωσε το Ι.Μ.Δ.Α. στις 11/12/97.

37. ΕΣΥΕ, Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος, 1997, Αθήνα 1998, σελ. 491-5.

2) Κατά είδος νοικοκυριών ανά περιοχές

Αστικές περιοχές				Ημιαστικές	Αγροτικές
Σύνολο 8,07%	Περιφέρεια Πρωτεύουσας 8,4%	Θεσ/νίκη 8,36%	Λοιπές 7,35%	6,2%	4,6%

3) Κατά είδος νοικοκυριών με βάση τη μηνιαία συνολική αξία των αγορών τους

Μέχρι 99.999δρχ.	100- 149.999	150- 199.999	200- 249.999	250- 299.999	300- 349.999	350- 399.999	400.000 και άνω
1,98%	2,97%	4,26%	4,95%	6,13%	6,62%	7,3%	8,34%

Αν σημειώσουμε ότι ο μέσος όρος για όλα τα νοικοκυριά στην Ελλάδα είναι 7,2%, γίνεται κατανοητό ότι τα νοικοκυριά με έξι μέλη και άνω, τα νοικοκυριά σε ημιαστικές και αγροτικές περιοχές και τα νοικοκυριά που ξοδεύουν μηνιαίως μέχρι 350.000 δρχ., διαθέτουν μικρότερα ποσά για τον ελεύθερό τους χρόνο, από το μέσο όρο των νοικοκυριών της ελληνικής επικράτειας.

Οι πρακτικές του ελεύθερου χρόνου των νέων διαφοροποιούνται ανάλογα με τους κοινωνικούς χώρους μέσα στους οποίους ζουν. Αυτό είναι και το αποτέλεσμα έρευνας στα πλαίσια διδακτορικής διατριβής της Α. Κορωναίου (Paris V, 1988), έρευνα που περιορίστηκε όμως μόνο σε οκτώ Γυμνάσια στις περιοχές της πρωτεύουσας και του Νομού Ιωαννίνων.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας “οι νέοι που είναι πιο ανοικτοί στη μαζική κουλτούρα, ανήκουν στις προνομιούχες και μορφωμένες οικογένειες, αντιθέτως τα παιδιά των λαϊκών στρωμάτων εμφανίζονται προσηλωμένα στις εθνικές παραγωγές των ΜΜΕ, αφιερώνουν περισσότερο χρόνο στην τηλεόραση, πάνε λιγότερο στον κινηματογράφο και δεν είναι εξοικειωμένοι με τη σύγχρονη λογοτεχνία.

Τα αγόρια γοητεύονται από την περιπέτεια και τη δράση, ενώ τα κορίτσια είναι πιο ευαίσθητα στο συναίσθημα, τον έρωτα, τη μόδα και την ομορφιά”.³⁸

Μελέτες που υπογραμμίζουν την επίδραση διαφοροποιητικών παραγόντων, στη διάθεση του ελεύθερου χρόνου, στα πλαίσια της έννοιας της “κουλτούρας”, έχουν γίνει και από άλλους επιστήμονες. Πιο συγκεκριμένα η Ι. Λαμπίρη - Δημάκη τονίζει το ρόλο της πάλης των γενεών και τις τοπικές ιδιαιτερότητες της ελληνικής κοινωνίας και ιδιαίτερα των αγροτικών περιοχών,³⁹ ενώ ο Κ. Τσουκαλός υπογραμμίζει την κοινωνική και πολιτισμική δομή που περιβάλλει την κοινωνική κατηγορία “νεολαία”, σε σχέση με τη λειτουργία της σύγχρονης αστικής οικογένειας η οποία θελημένα (όπως φαίνεται μέσα από την υπερζήτηση για ανώτατη

38. Α. Κορωναίου, Νέοι και ΜΜΕ, Αθήνα 1991 σελ. 149-επ.

39. J. Lambiri - Dimaki “The Generation Gap: Underlying Universalities and Specific Patterns With Special Reference to the Case of Greece, στο J. Lambiri - Dimaki, Social Stratification in Greece, 1962-82. Sakkoulas. Athens 1983, σελ. 9-48.

εκπαίδευση) μεθοδεύει για τα “παιδιά” σήματα ενός κοινωνικού κύρους και στυλ ζωής, μέσα από την κυριαρχία των ατομοκεντρικών προσδοκιών και μεθοδεύσεων.⁴⁰

Το θεωρητικό μας παράδειγμα όμως, όπως αποτυπώσαμε στα πρώτα μέρη του παρόντος κειμένου, “αναζητά” πέρα από τη “δράση” και την “αντίδραση” στις πρακτικές διάθεσης του ελεύθερου χρόνου των νέων, συσχετίζοντάς την με τους μηχανισμούς περιθωριοποίησης και κοινωνικού αποκλεισμού, στιγματίζοντας έναν νέο που διαθέτει τον ελεύθερό του χρόνο με μη “ενδεδειγμένο” (όπως ορίζουν τα κοινωνικά δίκτυα στα οποία εντάσσεται ή πρέπει να ενταχθεί) τρόπο, ως παρεκκλίνοντα ή “προπαραβατικό”. Οι θεωρίες της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς καταγράφουν σε έναν τέτοιο νέο είτε στοιχεία αντικοινωνικής προσωπικότητας (μέσα από ψυχολογικές ή ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις), είτε “ανωριμότητα”, είτε “ισχύ και αυτονομία της προσωπικότητας” που μπορεί να οδηγήσει σε παραβατική συμπεριφορά. Τέλος, αρκετές θεωρίες υπογραμμίζουν τη σημασία της επίδρασης των σύγχρονων μέσων επικοινωνίας (διαφήμιση, ροκ μουσική) και προτύπων συμπεριφοράς ως προς την “μη αρμόζουσα” διάθεση του ελεύθερου χρόνου των νέων⁴¹.

Μια πρώτη ερευνητική καταγραφή της συγκεκριμένης “αντίδρασης” έχει γίνει σε σχέση με τη βία στα γήπεδα, το χουλιγκανισμό⁴² και τις νεανικές υποκουλτούρες.⁴³ Στη δική μας έρευνα εξετάσαμε κατά πόσο η κοινωνική αναπαράσταση ενός τέτοιου παρεκκλίνοντα νέου δομείται στη βάση στερεοτύπων όπως “φοράει μη συμβατικά ρούχα”, “κάνει κακές παρέες”, “έχει έλλειψη φίλων”, “καπνίζει τσιγάρα”, “έχει συχνή σεξουαλική δραστηριότητα”, “κάνει χρήση αλκοόλ”, “κάνει χρήση τοξικών ουσιών”, “ακούει ξένη, δυνατή μουσική (χέβυ μέταλ, ρέιβ), είναι “ανώριμος”, “ανήθικος”, ενώ ταυτόχρονα κατά αντιπαράσταση εξετάσαμε κατά πόσο πρακτικές που κρίνονται θετικά από κοινωνικά δίκτυα (λέσχες νέων, οργανωμένος αθλητισμός), θεωρούνται ότι μπορούν να επαναφέρουν τον νέο αυτό, στο “σωστό” δρόμο.

Η έρευνά μας αφορά δείγμα γενικού πληθυσμού, αναλογικά κατανεμημένου στη βάση της απογραφής του 1991, και φορείς επίσημου κοινωνικού ελέγχου, όπως το σύνολο των επιμελητών ανηλίκων στα Πρωτοδικεία Αθηνών-Πειραιώς, δείγμα αστυνομικών, καθώς και δείγμα φοιτητών κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου.⁴⁴

40. Κ. Τσουκαλάς, Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος. Η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα, Θεμέλιο, Αθήνα, 1986 σελ. 209.

41. Για τις πιο πάνω θεωρίες δες Στρ. Γεωργούλα ο.π. σελ. 39-55 και 78-επ.

42. Δες στο Ν. Κουράκης και συνεργάτες, Έκθεση για τη βία στα ελληνικά γήπεδα, στο Αφιέρωμα στον Η.Δασκαλάκη, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1991 και ιδίως στις σελ. 315-6 όπου γίνεται μια ερευνητική καταγραφή των τρόπων διάθεσης του ελεύθερου χρόνου των “οπαδών” και στο Γ.Πανούσης, Χουλιγκανισμός κοινωνικό φαινόμενο με δύο πρόσωπα, Αθλητική Ψυχολογία (παιδαγωγική, ψυχολογική, κοινωνιολογική και κινησεολογική ανάλυση αθλητικής συμπεριφοράς), Εταιρεία Ψυχολογίας και εφηρμοσμένης νευροφυσιολογίας στην άθληση, Αθήνα 1987).

43. Α. Ασινάκης ο.π.

44. Για το δείγμα της έρευνας, δες περισσότερα στο Σ. Γεωργούλα ο.π. σελ. 201 επ. Η έρευνα διενεργήθηκε τον Δεκέμβριο 1996-Ιανουάριος 1997 και το δείγμα ήταν 587 άτομα σ' όλη την Ελλάδα, 181 φοιτητές, 50 αστυνομικοί και το σύνολο των επιμελητών ανηλίκων.

Τα αποτελέσματα της έρευνας καταγράφηκαν στα πλαίσια πενταβάθμιας κλίμακας LIKERT (όπου το 1 δηλώνει την απόλυτη συμφωνία και το 5 την απόλυτη διαφωνία). Η επεξεργασία έγινε με το SPSS (Statistical Package for Social Sciences), ενώ η παρουσίαση στους επόμενους πίνακες γίνεται με τη μορφή αντιστοιχίας μέσω των όρων.

Πιο συγκεκριμένα:

A. Ποιά χαρακτηριστικά πιστεύετε ότι διαθέτει ένας “προπαραβατικός ανήλικος”

	πληθυσμός	επιμελητές	αστυνομικοί	φοιτητές
1. Φοράει μη συμβατικά ρούχα	2,67	2,89	2,36	3,31
2. Κάνει κακές παρέες	1,84	1,45	1,48	2,00
3. Έχει έλλειψη φίλων	2,88	3,00	2,90	2,95
4. Καπνίζει τσιγάρα	3,43	3,33	3,14	3,96
5. Έχει συχνή σεξουαλική δραστηριότητα	3,70	3,22	3,42	4,03
6. Κάνει χρήση αλκοόλ	2,53	2,40	2,40	2,94
7. Κάνει χρήση τοξικών ουσιών	2,26	2,00	2,16	2,30
8. Ακούει ξένη, δυνατή μουσική (χέβυ μέταλ, ρειβ)	3,01	2,90	2,69	3,54

B. Ποιές από τις παρακάτω εκφράσεις πιστεύετε ότι χαρακτηρίζει καλύτερα αυτόν τον νέο

	πληθυσμός	επιμελητές	αστυνομικοί	φοιτητές
1. Ανώριμο	2,13	1,00	2,08	2,25
2. Ανήθικο	2,66	4,00	2,86	2,62

Γ. Ένας νέος που μόλις περιγράψατε για να αντιμετωπισθεί καλύτερα η κατάστασή του πρέπει:

	πληθυσμός	επιμελητές	αστυνομικοί	φοιτητές
1. Να ενταχθεί σε κρατικά ή τοπικά προγράμματα προστασίας της νεότητας (Λέσχες Νέων)	1,61	1,25	1,74	1,61
2. Να δημιουργηθούν χώροι οργανωμένοι αθλητισμού	1,26	1,08	1,24	1,26

Δ. Συμπεράσματα - Όρια ερευνητικής προσέγγισης - Προτάσεις

Τα πορίσματα της έρευνας μας αναδεικνύουν μια άμεση συσχέτιση μεταξύ τρόπων διάθεσης του ελεύθερου χρόνου των νέων και αρνητικής οριοθέτησής τους από κοινωνικά δίκτυα. Πιο συγκεκριμένα, με την εξαίρεση των προτάσεων “καπνίζει τσιγάρα” και “έχει συχνή σεξουαλική δραστηριότητα” για τις οποίες η κοινωνική αναπαράσταση είναι “ουδέτερη”, οι υπόλοιπες πρακτικές κρίνονται είτε ότι προσιδιάζουν σ’ έναν “παρεκκλίνοντα” νέο (A1, A2, A3, A6, A7, A8, B1, B2), είτε ότι μπορούν να τον βοηθήσουν να ενταχθεί ομαλά στο κοινωνικό σύνολο (Γ1, Γ2).

Η έρευνά μας προσπάθησε να δώσει μια πρώτη προσοχή στην “κοινωνική αντίδραση”, στους τρόπους διάθεσης του ελεύθερου χρόνου των νέων σήμερα, συμπληρώνοντας το θεωρητικό μοντέλο “δράσεων” και “αντιδράσεων” όπως το εκφράσαμε με το παρόν κείμενο. Αποτελεί όμως μόνο μια πιλοτική ερευνητική προσέγγιση με τα όρια που χαρακτηρίζουν κάθε έρευνα στάσεων και αναπαραστάσεων.

Αναγκαία είναι η συμπλήρωσή της με τη διενέργεια μιας πανελλαδικής έρευνας στο συγκεκριμένο ζήτημα, η οποία θα πρέπει να διακρίνεται από ένα συστημικό θεωρητικό μοντέλο και υποθέσεις εργασίας, οι οποίες αφενός θα αφορούν στην καταγραφή της “δράσης”, δηλαδή στο πως εκφράζονται πρακτικές διάθεσης του ελεύθερου χρόνου των νέων στα πλαίσια των κοινωνικών δικτύων (νέα κοινωνική διαφοροποίηση), στα οποία εντάσσονται αυτοί οι νέοι, καθώς και την καταγραφή της “αντίδρασης” δηλαδή την οριοθέτηση όλων των σύγχρονων πρακτικών, είτε σ’ ένα πλαίσιο “ενδοεπιχειρησιακό” (προσωπικές στάσεις και προσδοκίες), είτε σ’ ένα πλαίσιο κοινωνικών αντιδράσεων και πως αυτές συνδέονται με αρνητικές εννοιολογήσεις και μορφές κοινωνικού αποκλεισμού.

Το “παράδειγμα” αυτό ακολουθείται από σύγχρονες ερευνητικές προσεγγίσεις στο διεθνή χώρο και θα ήταν έλλειψη να μην υπάρχει ανάλογη μελέτη στην ελληνική βιβλιογραφία⁴⁵.

Άλλωστε οι σύγχρονες μορφές ενσωμάτωσης και έκφρασης των νέων στην ελληνική κοινωνία, όπως ορίζονται στο πλαίσιο της μετάβασης στη μεταβιομηχανική κοινωνία, δεν μπορούν να αποτυπωθούν με τα παρωχημένα μοντέλα έρευνας όπως τυποποιήθηκαν με προσπάθειες της περασμένης δεκαετίας.

45. Εξαίρεση αποτελούν δύο πρόσφατες έρευνες. Η πρώτη είναι μια έρευνα που ανέθεσε η Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς στην V-PRC με στόχο τη διερεύνηση όλων των βασικών παραμέτρων της πολιτικής και κοινωνικής συμμετοχής των νέων στην Ελλάδα, ποσοτική έρευνα με πληθυσμό αναφοράς το γενικό πληθυσμό ηλικίας 15-29 ετών. Η έρευνα αυτή, σε έναν από τους άξονες της, καταγράφει τις σύγχρονες “δράσεις” στο χώρο της διάθεσης του ελεύθερου χρόνου των νέων, χωρίς όμως αυτές να οριοθετούνται σε κοινωνικοοικονομικά πεδία. Αξιολόγα αποτελέσματα συνάγονται κυρίως ως προς περιοχές ενδιαφέροντος των νέων (αθλητισμός 15,8%, διακοπές 15,1% σε σχέση με τα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα 14,1%, που αποδεικνύει την κοινωνική βαρύτητα του ελεύθερου χρόνου), τη θετική αντίδραση στον εθελοντισμό και την κυριαρχία των ηλεκτρονικών ΜΜΕ σε βάρος των εντύπων. (Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Έρευνα για την Πολιτική και Κοινωνική Συμμετοχή των Νέων, Νοέμβριος 1997 σελ. 4,11,18). Η δεύτερη, είναι μια έρευνα των Γ. Πανούση - Σ. Βιδάλη και του Πανεπιστημίου Θράκης - Τμήμα Νομικής-Εργαστήρι Εγκληματολογίας, η οποία είναι η πρώτη που επιχειρεί να συσχετίσει εγκληματικότητα και διάθεση του ελεύθερου χρόνου των νέων. Η έρευνα αυτή είναι ακόμη σε πιλοτικό στάδιο.